

Professor J. A. Bornemann og studenterne

Af Knud B. Christoffersen

Den 18. december 1869 søgte professor i de systematiske discipliner, J. A. Bornemann, om sin afsked i nåde og med pension, efter at have været genstand for en vedvarende kritik af de teologiske studenter og yngre kandidater på grund af en udbredt utilfredshed med hans forelæsninger og eksamination. Begivenhederne omkring dette »studenteroprør« fortjener en nærmere redegørelse, dels fordi sagen ikke tidligere har været behandlet, dels fordi den er enestående for den tids universitetsforhold[1].

Johan Alfred Bornemann blev født den 17. januar 1813 som søn af professor M. H. Bornemann[2]. Han var bror til F. C. Bornemann, der var en nær ven af den senere biskop Hans Lassen Martensen[3]. Efter endt skolegang ved Metropolitanskolen (1830) begyndte han det teologiske studium, hvilket han afsluttede i 1836. Hans fortsatte studier resulterede i en licentiaafhandling om Anselm og Abélard i året 1840[4]. Herefter opnåede han stipendium til en studierejse til Berlin[5]. Efter hjemkomsten blev han antaget som lektor i moral ved Sorø Akademi, hvilken stilling han havde indtil akademiet blev nedlagt som højere læreanstalt i 1849. Herefter forsøgte han sig som privatdocent ved det teologiske fakultet, i hvilken anledning han udarbejdede en indbydelse eller en introduktion til en forelæsningsrække [6].

Det er meget vanskeligt at foretage en egentlig analyse af hans teo-

[1] Om det teologiske fakultets historie i sidste halvdel af det 19. årh. jfr. *P. G. Lindhardt*: Kampen om det teologiske fakultet. Jyske Samlinger, Ny række, III bd., s. 217 ff.

[2] Mathias Hastrup Bornemann (1776–1840). Professor ved det juridiske fakultet siden 1803.

[3] Frederik Christian Bornemann (1810–1861). Fra 1840 professor i retsvidenskab.

[4] Anselmus et Abaelardus sive initia Scholasticismi. Diss. inaug. Hauniæ 1840.

[5] Fonden ad Usus Publicos. Aktmæssige Bidrag til Belysning af dens Virksomhed. Udg. af Rigsarkivet. 3. Bd. 1827–1842. Ved Henry Glarbo. Kbh. 1947, s. 578.

[6] Om den protestantiske Theologis Betydning. Kbh. 1849.

logiske standpunkt på baggrund af den smule, har har efterladt sig [7]. I denne artikel, hvor jeg kun har til hensigt at undersøge forholdet mellem ham og studenterne, må det være tilstrækkeligt at fastslå, at han ved universitetet repræsenterede den spekulative teologi.

Da professor *C. T. Engelstoft* i 1851 blev udpeget til biskop over Fyns Stift, søgte Bornemann, lic. theol. J. F. Hagen og cand. theol. L. N. Helveg det ledige embede. *P. C. Kierkegaard* havde også været interesseret i at få dette professorat. I et brev til kultusminister P. G. Bang havde Kierkegaard erklæret sig villig til at søge stillingen, men som betingelse måtte kræve, at han blev fritaget for at docere og eksaminere i hebraisk, samt at han fik et løntillæg på 300 Rd. Ministeren var tilsyneladende meget imødekommende og spurgte fakultetet, om det kunne gå ind på disse betingelser. Fakultetet mente imidlertid ikke, at man kunne gå ind for en ændring af de opgaver, der hidtil havde været knyttet til professoratet, og slet ikke i dette tilfælde, hvor det drejede sig om en mand, der i undervisningen kunne finde på at fordreje sandheden »efter Partihensyn« og lade sig lede af »forudfattede Synsmaader«, selv om fakultetet måtte erkende, at han sad inde med en betydelig lærdom og dygtighed. Man anbefalede derfor, at der blev udskrevet en konkurrence mellem de interesserede ansøgere. Hermed var Kierkegaards kandidatur udelukket, men heller ikke Bornemann ville være med i en konkurrence. Resultatet blev så, at Hagen og Helveg underkastede sig konkurrencen, der blev afgjort til fordel for førstnævnte[8].

Da *Martensen* i april 1854 blev udnævnt til biskop over Sjællands Stift, meldte Bornemann, lic. theol. J. G. F. Steenberg, cand. theol. J. L. M. Hjort og P. C. Kierkegaard sig som ansøgere til det ledige professorat. Sidstnævnte var denne gang blevet opfordret af 90 studenter til at søge embedet. De samme studenter havde desuden i en adresse til fakultetet anmodet om, at Kierkegaard måtte blive foretrukket. Som argument for hans ansættelse anførte de bl. a. »den Mangel, der for Øjeblikket er paa betydeligere Capaciteter.« Om andre mulige kandidater anfører de: »Det vil være misligt . . . at besætte den ledige Lærerpost med en yngre Mand, hvis Dygtighed mere er

[7] Ud over de to nævnte skrifter offentliggjorde han kun enkelte mindre avis- og tidsskriftsartikler. Private efterladenskaber synes ikke at være bevaret.

[8] Peter Georg Bang (1797–1861). Kultusminister 7. dec. 1851–3. juni 1852. Sagens akter findes i Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 3. Ktr. [Kultusministeriet] Brevnr. 614–17 (1854).

formodet end kjendt og for hvem det muligt vil være vanskeligt at samle en større Tilhørerkreds om sig«[9].

Thomas Skat Rørdam[10], der havde været en af initiativtagerne til adresserne om Kierkegaards kandidatur, bedømte situationen helt korrekt, da han i et brev til vennen Otto Møller skrev: »Jeg haaber, at dette Andragende til det theol. Facultet skal være dem en behagelig εὐωδία – eller paa Dansk, Brand i Næsen; men de skal have det, til Tak for sidst, da de ikke vilde have ham. Og kommer der et behørigt Antal Underskrifter – vi regne paa 150–200 –, saa kand de dog ikke godt Andet end tage Notits deraf. Den værste Anstødssten for Kierkegaard er forresten ikke Facultetet; men det er Hs Exc. Premierminister Ørsted[11], der naturligvis støttes paa det kraftigste af Biskop Martensen, der gaar Morgenture med ham paa Volden, ti Kierk. er for Martensen som en spids Kjole paa en kold Dag; – men vi haabe i al Stilhed paa, at Ørsted en skønne Dag skulde lægge sig til at krepere af Glæde over det meget Held, han har haft med sig paa den sidste Tid.«[12].

På to fakultetsmøder enedes fakultetet om en fællesindstilling til ministeriet: Steenberg og Hjort kunne trods deres dygtighed og i det hele lovende egenskaber ikke komme i betragtning på nuværende tidspunkt, da man ikke kunne stille sikre forventninger om deres kvalifikationer til et professorat. Valget måtte derfor stå mellem Bornemann og Kierkegaard. Herom har der tilsyneladende været nogen uenighed, idet man vælger at overlade valget til ministeriet. Om Kierkegaard ytrede fakultetet, at det alt tidligere havde udtalt sig rosende om hans videnskabelige kvalifikationer. Desuden havde han for en del år tilbage doceret over flere af de teologiske discipliner ved universitetet, og dengang havde han samlet en betydelig tilhørerskare omkring sig. Betænkelighederne bestod igen i hans forhold til de grundtvigianske anskuelser, om hvilket fakultetet bemærkede: »Det forekommer ogsaa nogle af Facultetets Medlemmer, at være et grun-

[9] Adressen til fakultetet er dateret 3. maj 1854. (Dekanatspapirer 1853/54).

[10] Thomas Skat Rørdam (1832–1909). Cand. theol. 1855. Teologisk manuskript i København 1855–1867. Da han i 1859 blev Dr. phil. søgte han forgæves om tilladelse til at holde forelæsninger ved det teologiske fakultet som privatdocent.

[11] Anders Sandø Ørsted (1778–1860). Premierminister, kultusminister og indenrigsminister 21. april 1853–12. dec. 1854 (som indenrigsminister dog kun til 29. april 1854). Ørsted fik i april 1854 gennemtvunget Martensens udnævnelse til biskop trods kongens modstand.

[12] Utrykt brev til Otto Møller, dat. 30. april 1854 .Otto Møllers arkiv (RA).

det Haab, at en saa begavet Mand, stillet paa Lærerens Plads overfor den akademiske Ungdom, vilde vide at beherske og begrænse sin naturlige Hang til spidsfindig og ufrugtbar Behandling.«

Om Bornemann mente fakultetet, at »hans Ansættelse formeentligen vilde bidrage til at sikkre den friere filosofiske Forskning«, samt at hans licentiatafhandling og ældre arbejder vidnede fordelagtigt »om hans teologiske Dannelse og Skarpsindighed.« Betænkelighederne i forbindelse med Bornemann bestod i, »at han i en Række af Aar under et Otium, der blive Faa til Deel, ikke har aflagt mere tilfredsstillende Prøver paa videnskabelig Virksomhed, ligesom det ikke bør forbigaaes, at de Forsøg han som Privatdocent her ved Universitetet har gjort paa at samle Tilhørere om sig, kun have ført til ringe Resultat.« Dog mente fakultetet i denne forbindelse, at en fastansættelse i så henseende ville forbedre denne situation[13].

Fakultetets ønske om at bevare »den friere filosofiske Forskning« sammenholdt med det meget nære forhold mellem Martensen og kultusminister A. S. Ørsted har således afgjort sagen. Bornemann blev udnævnt til professor i teologi ved Københavns universitet den 28. juli 1854.

Bornemanns fag i fakultetet blev dogmatik, etik og religionsfilosofi. Hans forelæsninger i dogmatik har uden tvivl nøje knyttet sig til Martensens »Den christelige Dogmatik«, der udkom første gang i 1849. Således havde studenterne i denne disciplin en lærebog, de kunne lægge til grund for studierne. De dogmatiske forelæsninger blev holdt ca. hvert andet år – på skift med H. N. Clausen, der også læste herover. I etik med religionsfilosofi fik Bornemann alene undervisning og eksamination. I dette fag havde man endnu ikke en egentlig lærebog, der helt dækkede det pensum, der blev eksamineret i. Martensen havde i sin tid (1841) udgivet »Grundrids til Moralphilosophiens System«, der kunne anvendes som en introduktion til faget, men hans ønske om at lade denne følge af en egentlig systematisk fremstilling af hele etikken blev først en realitet efter at Bornemann havde forladt universitetet[14]. I dette fag var studenterne således nærmest tvunget til at følge Bornemanns forelæsninger, hvis de ville have besked om hvilke spørgsmål, der kunne falde ved eksamensbordet.

Det viste sig snart, at de betænkeligheder, fakultetet i indstillingen til ministeriet havde udtalt om Bornemanns mulige manglende evner til at samle tilhørere, ikke var afhjulpet, blot fordi han nu havde fået

[13] Indstillingen er dat. 7. juli 1854. Kultusministeriet, brevn. 614-17 (1854).

[14] H. L. Martensen: Den christelige Ethik. 1.-2. Deel. Kbh. 1871-78.

ret til at kræve studenterne til regnskab for deres udbytte af hans forelæsninger. Det blev naturligvis i faget etik, problemerne blev mest akutte, fordi der her ikke var nogen dublering af undervisningstilbudet. Dog kan man ikke helt udelukke, at den ringe deltagelse ved hans forelæsninger i de første år skyldtes en reaktion på den mislykkede aktion for Kierkegaards kandidatur.

Et årstid efter hans ansættelse udkom et lille skrift: »*Aabent Brev til Højærværdige Hr. Prof. & Lic. theol. Bornemann fra En teologisk Student*« [15]. Forfatteren bad Bornemann overveje om han var »i Besiddelse af de for en Docent fornødne Evner«, hvilket studenten selv mente skulle besvares benægtende, hvorfor han fortsatte med at spørge: »om man kan antage, at D. H. vil vedblive at tale fra Kathetret og examinere ved det grønne Bord.« Den anonyme student erindrede Bornemann om, at tilhørerne ved hans forelæsning i efterårssemestret 1854 fra at være temmelig mange svandt ind til ingen, hvorfor forelæsningen måtte ophøre – uden slutning. Til en anden forelæsning mødte kun én student, hvorfor den udsattes, indtil denne ene havde fået fat i endnu en, hvorefter denne forelæsning tilendebragtes »for et Auditorium i Dualis«. I det netop påbegyndte semester deltog kun to slesvigere, der ikke skulle eksamineres ved Københavns universitet. Studenten kommer herefter ind på, at Bornemann selv skulle have forklaret situationen med, at det skyldtes »en Art Ulyst eller Opposition mod den filosofiske Behandling af Theologien«, hvilken forklaring afvises med det forhold, at Martensen tidligere samlede »saamange Tilhørere, som nogensinde er seet i den theologiske Høresal.« Den virkelige grund, skriver studenten, er »Deres Højærværdigheds Læremaade«. Studentens konklusion bliver herefter: »Det tør derfor vistnok haabes, at De vil gjøre hvad der tjener til de Studerendes Tarv, og tage det under den nøjeste Overvejelse, naar den frimodige, men tillidsfulde Bøn henvendes til Dem: *enten* aldeles at forandre Deres Læremaade (hvis det er muligt), – *eller* nedlægge Deres Professorat, og anvende Deres Kundskabsrigdom i en litterær Virksomhed til Theologiens bedste, – *eller* lade Deres Humanitet og ædle Charakter komme en Menighed tilgode.«

Dette lille skrift må have vakt nogen opsigt. I ministeriet har man i hvert fald følt sig foranlediget til at undersøge de nærmere forhold. På grundlag af tilhørerlisterne gjorde man antallet af tilhørere op for de tre første semestre. Tallene svarer ikke helt til dem studenten an-

[15] Kbh. 1855. Dat. 26. september 1855.

gav, og ministeriet foretog sig tilsyneladende ikke mere i denne anledning[16]. I et lille skrift om det teologiske studium, – som jeg om lidt skal vende tilbage til, der udkom året efter, – bliver det oplyst, at studenterne i slutningen af efterårssemestret 1855 planlagde at tage skridt til »at bevæge ommeldte Docent (Bornemann) til at trække sig tilbage.« Men endnu inden studenternes aktion var sat igang »udgik fra Facultetet en ildevarslende Røst, . . . hvis hele Beviisførelse hvilede paa, at Studenterne vare umyndige Børn, der ei vidste, hvad de gjorde«[17].

Næste gang Bornemann blev angrebet var også i et anonymt skrift, hvis egentlige anliggende var en skarp kritik af hele det teologiske studium[18]. I samtlige discipliner savnede forfatteren »hvad man kunde kalde Føde for Aanden, ei blot for Hukommelse«, og om Bornemann skriver han: »Ideligt og ideligt have de (studenterne) yttret Utilfredshed over, at en Docent, som kun har kunnet tilfredsstille 1, højst 2, – hvis Hoveder formodentlig have haft en særegen Organisation, – at han desudagtet skulde vedblive at fungere.« Forfatterens vurdering af situationen er den samme som den førnævnte students: Bornemann bør trække sig tilbage, og dermed befri studenterne for det tryk, han længe nok har været årsag til.

Den første kollektive protest blev fremsat samme år (1856) ved semestrets slutning, hvor 12 af de 15 deltagere i de netop afsluttede forelæsninger rettede en henvendelse til fakultetet om at »drage Om-sorg for, at den christelige Ethik i de nærmest følgende Semestre maa blive doceret af en anden Docent end den nuværende«. Begrundelsen for anmodningen var, at de ikke modtog nok hjælp til at kunne fyldestgøre eksamenskravene, og at vejledningen heller ikke var tilstræk-

[16] Iflg. et udateret notat i ministeriets papirer havde Bornemann i *efteråret 1854* ved forelæsningerne over »Den nyere Philosophis Historie« 32 deltagere ved begyndelsen og 17 ved slutningen. Forelæsningerne over Dogmatik begyndtes og fuldførtes for 4 deltagere. I *forårssemestret 1855* blev forelæsningen over »Mod-sætningen mellem den catholske og protestantiske Moral« begyndt med 10 og sluttet for 5 tilhørere. Planlagte forelæsninger over dogmatik kom ikke i stand p.g.a. mangel på tilhørere. Ved hans eksaminatorier over dogmatik var der 16 tilhørere ved begyndelsen og 12 ved slutningen. I *efterårssemestret 1855* begyndtes forelæsningen over »Religionsphilosophi« med 4 og sluttedes med 2. Til forelæsningen over »Ethik« mødte kun 3 og da de to faldt fra ophørte forelæsningen den 25. oktober.

[17] Foreløbig et Par Ord om det theologiske Studiums nærværende Tilstand af en Frihedsvæn. Kbh. 1856, s. 13–15.

[18] Jfr. note 17 og 26.

kelig til at de kunne danne sig en begrundet overbevisning om de etiske spørgsmål, som de i deres senere gerning ville få brug for. Mangelen på hjælpemidler i det fag gjorde desuden vanskelighederne større[19].

Studerterne sendte samtidig en kopi og en nærmere redegørelse til Bornemann. Ønsket er her mere konkret formuleret, idet de her siger, at de med en »anden Docent« blot mente en af de andre professorer, »der ved en længere Universitetstjeneste var mere fortrolig med det Standpunkt, hvorpaa de theologiske Studerende staa.« Studenterne ville over for Bornemann retfærdiggøre deres noget usædvanlige skridt: »Vi bede Dem om at sætte Dem ind i denne vor Tankegang og at bedømme vort Skridt derefter. Vi ere os vel bevidste, hvor mislig en Sag det er for Studenter at fælde en afgjørende Dom over en Professors Forelæsninger, men vi haabe, at vi ikke have overskredet Grænsen. Vi bede Dem endelig være forsikkret om, at vi oprigtigt ønske, at det pinlige Forhold, hvori de theologiske Studerende for Øjeblikket staa til Dem, snart maa blive et andet.«[20]

Bornemann skrev herefter en redegørelse til fakultetet, hvori han bemærkede at henvendelsen stammede fra de fleste af hans tilhørere fra forelæsningerne over etikken i det netop afsluttede semester, men at sagen – alene af principielle grunde – måtte afvises – »Naar det maa ansees for givet, at det vilde stride imod det collegiale Forholds Natur, om Studenter skulde kunne henvende sig til et Facultet med Klager over en Professors Forelæsning og herom af hans Colleger erholde en Dom, saa forudsætter jeg en fuldstændig Billigelse fra mine Herrer Collegaers Side, naar jeg antager, at et Svar paa det indgivne Andragende ikke bør kunne opfattes af Studenterne saaledes, som om Facultetet enten bekræftede deres Dom eller vilde undersøge Sagen. Derfor forekommer det mig, at der i dette Tilfælde ikke vil kunne svares anderledes end med en ren Afviisning, og jeg tilstaaer, at jeg ikke kan tænke mig, hvorledes der, uden netop at fremholde en saa fordærvelig Misforstaaelse, skulde kunde gives et Svar som estimerer derved, at jeg har til Hensigt at udgive min ethiske Forelæsning.«[21].

Resultatet af fakultetets drøftelser blev som Bornemann ønskede. Ved et opslag, dateret den 8. januar 1857, hedder det: »Fakultetet maa herpaa svare, at det ikke finder sig beføjet til paa en saadan Opfordring at træffe en Foranstaltning, hvorved det vilde udtale en Dom

[19] Dat. 18. dec. 1856.

[20] Dat. 18. dec. 1856. Vedlagt sagen i Dekanatspapirerne.

[21] Dat. 24. dec. 1856. Vedlagt sagen i Dekanatspapirerne.

over en Collegas akademiske Forelæsninger, hvortil Fakultetet ikke kan ansee sig berettiget.«[22]

I denne afvisning lå indirekte en opfordring til at sende sagen til rette vedkommende: Ministeriet. Dette var imidlertid allerede underrettet, idet Bornemann, allerede dagen efter fakultetet havde besluttet at afvise sagen, havde opsøgt ministeren[23], og med ham aftalt, at han skulle forsøge at udgive sine forelæsninger snarest muligt, og at han for at få tid hertil, skulle ansøge om delvis undervisningsfrihed i det kommende semester[24].

Den 19. januar afleverede studenterne andragendet til ministeren, der lovede at gøre, hvad han kunne, men meddelte intet om den allerede trufne aftale med Bornemann[25]. Da der derfor i januar 1858 var gået et år – uden trykte forelæsninger eller andre forandringer – følte 16 af de netop færdige kandidater sig foranlediget til at henvende sig til ministeriet igen. Mens man året før havde bedt om, at en anden måtte overtage forelæsningerne i etik, bad man denne gang om ikke blot Bornemann måtte blive nægtet tilladelse til at eksaminere, da det var urimeligt, at »en Professor ikke forstaaer at udtrykke sig saaledes ved den mundtlige Examination, at Kandidaten er istand til at fatte hans Mening«. De ny kandidater bad derfor ministeren om at gribe ind, for at ikke de efterfølgende kandidater skulle blive stillet i samme vanskelige situation, som de selv netop havde været udsat for. At de ikke selv har sat håbet herom alt for højt, vidner formuleringen af deres ønsker i et subsidiært »mindstekrav« om, »at Professor Bornemann for Fremtiden ikke benyttes som Examinator, – eller i alt Fald: At han kun skal examinere i Ethik og ikke, som hidtil, hver anden Examinationsdag tillige i Dogmatik.« Grunden til det subsidiære ønske var, at flertallet af studenterne fulgte H. N. Clausens forelæsninger, mens eksaminationerne fordeltes ligeligt mellem Clausen og Bornemann[26].

[22] Copi (Dekanatspapirer 1856/57).

[23] Carl Emil Scharlings dagbog (RA), 9. jan. 1857.

[24] Ansøgningen er dat. 10. jan. 1857. Kultusministeriet, 1 A 14 (1857). C. C. Hall var kultusminister 12. dec. 1854–6. maj 1859.

[25] Kultusministeriet 1 A 29 (1857).

[26] Dat. 28. jan. 1858. Kultusministeriet, 1 B 28 (1858). Otto Møller, der var blandt underskriverne, kommer kort ind på denne sag i sine (utrykte) erindringer (Ny kgl. Saml. 3308 4°). Under en omtale af professor H. N. Clausen (som Otto Møller erindrede som »den dygtigste og mest gennemdannede af Professorerne« og desuden karakteriserede som »en fortræffelig Examinator«) skriver han: »Mest Indtryk gjorde han paa mig ved sin overlegne Ro og Myndighed. Der samledes

På baggrund af den nye henvendelse havde ministeriet haft i sinde at lade fakultetets øvrige medlemmer i forening med nogle af de ved den teologiske embedseksamen fungerende censorer (Hammerich, Fog og Kolthoff) afgive en betænkning om andragendet. Dette fremgår af et udkast til et brev til fakultetet påtegnet »April 1858«. Det er imidlertid tvivlsomt, om dette brev nogensinde er blevet sendt, da papirer omhandlende denne sags evt. videre forløb hverken kan findes i ministeriets eller fakultetets arkiver. Sagen blev imidlertid først henlagt et års tid senere[27].

Næste gang Bornemann blev angrebet af studenterne var i 1865. Det kunne således se ud som om, studenterne en tid havde opgivet at opnå nogen forandring, da alle hidtidige forsøg havde været forgæves. Dette var imidlertid ikke tilfældet.

Man skal hele tiden erindre sig, at mellemværendet mellem studenter og fakultet havde flere sider end blot Bornemann. Modstanden mod H. N. Clausen var også udtalt, men for hans vedkommende anerkendte så godt som alle studenter, selv de grundtvigianske, at han var en dygtig lærer, til trods for at han blev beskyldt for at forfølge grundtvigianerne ved eksamensbordet ved at eksaminere dem i grundtvigianske kernesager. Utilfredsheden med, at de grundtvigianske teologer med fuldt overlæg blev holdt borte fra fakultetet, vakte naturligvis også en udbredt harme, men set ud fra fakultetets standpunkt ville dette være ensbetydende med at lade »det uvidenskabelige« få adgang til universitetet.

Hvor udtalt utilfredsheden var blandt studenterne kom især til udtryk, da man i slutningen af 1850'erne begyndte en langvarig debat om nytten af eksamenskommissioner, der skulle forestå universitetets embedseksaminer. Man ville have folk fra »det praktiske liv« til at bedømme kandidaternes egnethed til de stillinger, eksaminerne gav adgang til. Professorernes opgave ville derefter alene blive undervisningen. Denne tanke vandt betydelig støtte hos flere grupper ved uni-

nemlig Underskrifter paa en Adresse til Ministeriet om at slippe Bornemann. Clausen indbød i den Anledning til et Møde paa Universitetet, og talte saaledes om denne vor Optræden, at hele Planen gik overstyr. Vi, der havde taget Examen sidst, udtalte alligevel i Samling en Beklagelse, som vi gik op med til Ministeren, og Enden blev jo ogsaa omsider, at Bornemann maatte vige.«

Jeg anser det for mest sandsynligt, at omtalen af Clausens »Møde« skal føres tilbage til episoden omkring årsskiftet 1855/56.

[27] Vedlagt kandidaternes andragende, jfr. note 26.

versitetet og blandt adskillige politikere, men især blandt de juridiske og teologiske studenter var man for indførelsen.

De mislykkede forsøg på »at komme af med« Bornemann har utvivlsomt hos mange studenter været et argument for indførelsen af eksamenskommissioner. Med vilje blev de personlige spørgsmål imidlertid holdt borte fra diskussionen. Kun et par gange blev Bornemann offentligt fremført som en væsentlig grund til ønskets fremsættelse[28].

Hos teologerne blev det den store, overvejende grundtvigianske studenter sammenslutning eller diskussionsklub, *Theologisk Samfund*, der under ledelse af Thomas Skat Rørdam i slutningen af 1860 gav bolden op til en langvarig »krig« mod fakultetet. Aktionen var vel forberedt. Skat Rørdam var udmærket klar over, at en henvendelse til fakultetet fra studenter og kandidater om at tage sagen op til overvejelse ikke ville føre til noget resultat. Derfor sikrede han sig forud politisk og anden kirkelig støtte end den grundtvigianske, så et andragende ikke blot kunne afvises som »en grundtvigiansk partimanøvre«. Selv om disse forsøg ikke i første omgang førte frem til det ønskede resultat, idet fakultetets flertal helt klart afviste sådanne tanker, så så det alligevel en tid ud til at aktionen kunne krones med held, da D. G. Monrad som kultusminister og senere som statsminister ville gennemtvinge indførelsen af en eksamenskommission for det teologiske fakultets vedkommende. Planerne blev imidlertid ikke endeligt gennemført inden krigens udbrud i 1864. Da den var afsluttet, var den politiske situation en helt anden, og de efterfølgende kultusministre ville ikke gennemtvinge noget, der var fakultetets flertal imod. Selv om debatten stadig fortsatte helt frem til 1875, så varede det ikke længe før studenterne indså, at der ikke ad den vej kunne

[28] *P. A. Fenger*: Om den theologiske Embedsexamen. Dansk Kirketidende 1861, Nr. 31 (21. juli 1861): Bornemann »er jo egentlig den Draabe, der har bragt Bægeret til at flyde over. Havde hans Forelæsninger og Examinationer ikke været, saa havde maaske Studenterne endnu længe indesluttet deres Suk i Brystet; men hvad de efter hans Ansættelse som Professor have maattet lide, har været dem for galt, og de have gjort hvad de kunde, baade directe og indirecte, for at bevæge Professoren til at vælge en anden Vei, som hans Kundskaber og Talenter vist let kunde banet ham; men forgjæves. Vred har de faaet ham, men han har, understøttet af Facultetets Hoved (H. N. Clausen), hævdet sin Plads indtil denne Dag; til hvad Side han har sluttet sig, derom kan der slet ikke være Spørgsmaal.« sp. 485–86. *Thomas Skat Rørdam*: Det theologiske Facultets Svar til Studenterne. Fædrelandet 29. juni 1861, nr. 148.

opnå noget vedrørende problemet Bornemann. Derfor blev en ny aktion imod ham aktuell igen[29].

I efterårssemestret 1865 deltog 33 studenter i Bornemanns forelæsninger over den kristelige etik. Omkring den 15. oktober modtog Bornemann en adresse fra samtlige tilhørere på nær en enkelt med en bøn om, at han ville diktere forelæsningerne så langsomt, at de ville være i stand til at nedskrive disse fra ord til ord. Herpå svarede Bornemann, at han ikke kunne indfri dette ønske, fordi en sådan fremgangsmåde ville stride mod fagets natur og struktur, men foreslog i stedet, at han kunne uddybe forelæsningerne ved at holde eksaminatorier i tilknytning til disse. Dette tilbud tog studenterne imod og på den måde fortsatte undervisningen frem til den 2. december, da deltagerne – denne gang med undtagelse af fire – overrakte ham et brev, hvori de erklærede, at de opgav at følge hans forelæsninger videre, da de ikke følte, at anstrengelserne førte til noget, hvorefter de demonstrativt forlod auditoriet[30].

Denne skriftlige »opsigelse« var kun indledningen. Den 6. december havde tre studenter og fire kandidater indrykket en annonce i Dagbladet med følgende ordlyd:

»I disse Dage har saagodtsom alle Professor J. A. Bornemanns Tilhørere af Forelæsningen over den christelige Ethik opgivet at høre denne videre, da det trods al Anstrengelse fra Tilhørernes og trods virkelig Imødekommenhed fra Professorens Side forekommer dem umuligt paa Grund af Foredragets forskelligartede Mangler at drage Udbytte deraf for deres Studium.

Disse Klager er ikke Nye: de har lydt stærkere eller svagere hele den Tid, i hvilken Professor Bornemann har beklædt sin Post ved Universitetet, og der synes at være Anledning for den theologiske Studenterstand til paa dette Tidspunkt at gjøre sig det klart, hvorvidt virkelig disse Klager ere grundede eller ikke, og hvorvidt der er Opfordring til at foretage Skridt for at faa dem afhjulpne.

[29] »Kampen for en eksamenskommission« har jeg behandlet udførligere i en utrykt afhandling (Prisopgave udskrevet af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie 1970–71): Det theologiske fakultets historie 1860–1900 med særligt henblik på debatten om fakultetets eksistensberettigelse.

[30] Deltagerlisten, adressen og »opsigelsen« vedlagt journalsag I 951 (1866) (Kultusministeriet).

Støttende til denne Betragtning opfordrer vi undertegnede theologiske Kandidater og Studenter vore Medstuderende til at samles med os paa et almindeligt theologisk Møde paa Borchs Kollegium fredag den 8de Dec. Kl. 8 Aften.

Den 4de Dec. 1865.

A. Hansen	H. P. Holst
stud. theol.	cand. theol.
C. H. E. Jacobi	I. I. Lohmann
stud. theol.	stud. theol.
P. J. Pedersen	V. C. Schousboe
cand. theol.	cand. theol.
L. Tobiesen	
cand. theol.	

De syv »indbydere« var alle aktive medlemmer af Theologisk Samfund. De tre studenter havde været tilhørere ved de netop afbrudte forelæsninger. Tre af de fire kandidater (Schousboe, Pedersen og Holst) var tilmed bestyrelsesmedlemmer. Foreningen havde på dette tidspunkt ialt fem bestyrelsesmedlemmer, men de to sidste, *Henrik Scharling* og *Thomas Skat Rørdam*, havde begge ganske særlige grunde til ikke at optræde ved en aktion, hvis formål var fjernelsen af en professor, fordi de begge kunne komme i betragtning som professor Bornemanns efterfølger[31]. Muligheden af, at de på den ene eller anden måde skulle have medvirket ved aktionens igangsættelse bør alligevel undersøges. Mens det for Skat Rørdams vedkommende ikke har været muligt at finde frem til oplysninger om hans eventuelle deltagelse, så kan man i Henrik Scharlings dagbog se, at han først den 5. december fik kendskab til det forestående opgør med Bornemann. Tidspunktet kunne imidlertid næppe være heldigere for

[31] Jfr. Theologisk Samfunds protokoller (KB), Add. 725–28 4°. Ved generalforsamlingen den 23. feb. 1866 kom bestyrelsen til at bestå af: Skat Rørdam, V. C. Schousboe, Peder Madsen, P. J. Pedersen og A. Hansen. Tobiesen og Lohmann var opstillet men opnåede ikke valg.

I *P. J. Pedersens* utrykte erindringer: *Af et Menneske- og Præsteliiv*. (Ny kgl. Saml. 3737 4°) (Afsluttet okt. 1915) omtales sagen kort: »Af Forelæsningsne var der jo vel adskilligt at hente, om end man maatte have ønsket mere. *Hammerich* var noget sporadisk, og *Bornemann*, hvor personlig brav en Mand han sikkert var, nærmest umulig. Han havde en ganske egen Evne til at udtrykke sig uklart og ødelagde væsentligt Ethiken for de Studerende, et Fag, som ellers maatte have kunnet give et stort Udbytte. Jeg hørte ikke selv hans Forelæsninger over Ethiken, men fik en Afskrift, hvoraf jeg lavede, hvad vi kaldte en »Oversættelse«, som

Henrik Scharling, da han den 7. december forsvarede sin licentiat-afhandling og dermed godt på vej med at kvalificere sig til en lærer-post ved fakultetet[32].

Indkaldelsen i Dagbladet vakte, som man kunne have forventet, almindelig bestyrtelse i fakultetet og i kredsen omkring dette. Carl Emil Scharling opsøgte allerede samme dag, offentliggørelsen fandt sted, Bornemann og H. N. Clausen, for at drøfte sagen med dem. Også biskop Martensen blev blandet ind i sagen, men ingen foretog sig noget endnu. Bornemann, der i forvejen led af nervøse angreb, blev naturligvis dybt rystet. Den 8. december opfordrede han Henrik Scharling til at forelæse over etik i det kommende semester[33]. Den 30. december søgte Bornemann om sygeorlov[34].

Til mødet den 8. december på Borchs Kollegium mødte en talrig skare studenter og kandidater op. L. Tobiesen var ordstyrer og V. C. Schousboe, der var talsmand for indbyderne, indledte med at foreslå, at man skulle udfærdige en adresse til Bornemann personligt, hvori han skulle anmodes om at trække sig tilbage fra sit embede. Herefter udspandt der sig en to timers livlig diskussion, hvorunder forslaget mødte en betydelig kritik. Ikke alle var enig med indbyderne i, at Bornemann var så uforståelig, som påstået. Alligevel vedtog majoriteten, at der skulle nedsættes et udvalg, der til et nyt møde skulle udfærdige et forslag til en adresse. På et nyt møde den 13. godkendtes dette, og i løbet af de følgende par dage blev den underskrevet af 83 studerende (21 kandidater og 62 studenter, hvoraf de 27 havde fulgt efterårets forelæsninger)[35].

senere blev benyttet af adskillige Kammerater. Da jeg omsider skulde begynde virkelig at sætte mig ind i Ethiken, greb jeg til Martensens lille Moralfilosofi og syntes, at jeg paa 14 Dage lærte mere af den end af hele Bornemanns Præstation. Hvilke Herligheder, der kunne faas ud af Ethiken, fik vi siden, længe efter, at se af Martensens udmærkede Værk. Som Kandidat var jeg senere medvirkende til at gjøre Opposition mod Bornemann og foranledige, at der blev ansat en Docent ved Siden af ham; at gribe til en saadan Opposition er jo ret alvorligt, ogsaa for Ens Samvittighed, men jeg kan dog ikke egentlig fortryde, at jeg gjorde det.« (s. 58–59).

[32] Henrik Scharlings dagbog (RA), 5. dec. 1865.

[33] Henrik Scharlings dagbog, 8. dec. 1865.

[34] Ansøgning i dekanatspapirer 1865/66.

[35] Om mødet på Borch jfr.: En Ungdom. Efterladte Papirer af Martin Schneekloth 1844–1871. Udg. af Peter Schindler. Kbh. 1942. (Dagbogsnotat: Dec. 1865, s. 47) og Philaleth: Forholdet mellem Prof. Bornemann og de theologiske Studerende. Kbh. 1866, samt studenteradressen til ministeriet den 13. jan. 1866. Adressen til Bornemann er vedlagt journalsag I 951 (1866).

Lørdag den 16. december mødte en mindre delegation (bestående af de fem af de syv indbydere) op hos Bornemann. Uden yderligere at uddybe sagen bad de om et svar. Bornemann ville imidlertid ikke straks svare, men lovede at han ville læse adressen og overveje dens indhold. Han tilføjede, at de heller ikke senere skulle regne med at få et svar[36].

Adressen var formet i så høflige vendinger, som det under de givne omstændigheder var muligt. Underskriverne mente, »at handle i Universitetsstudiet og de theologistuderendes Interesse, naar vi herved tillade os at henstille til Deres Højværdigheds Overvejelse, om De ikke skulde finde Dem foranlediget til at træde tilbage fra en Virksomhed som Docent og Examinator, der stiller saa store Fordringer med Hensyn til Benyttelsen af og Herredømmet over det mundtlige Ord – en Virksomhed, hvori Deres Højærværdighed neppe føler Dem fuldelig tilfreds – for ad andre Veje at lade Deres Forskning og Evner komme Videnskaben til gode.«[37]

Allerede dagen efter sendte Bornemann den modtagne adresse videre til ministeriet sammen med en nærmere redegørelse. Indledningsvis berører han de særlige forhold, der knyttede sig til den undervisning, han var pligtig til at meddele ved universitetet. Han var godt klar over, at han ikke havde så mange tilhørere til sine dogmatiske forelæsninger som Clausen, hvilket han begrundede med den herskende »antitheoretiske Tænkemaade blandt de theologiske Studenter«, og selv om det var ønskeligt, at de fulgte begges forelæsninger, så undgik studenterne imidlertid dette »af examenshensyn«. »I Behandlingen af Moralen er der imidlertid kun Valg imellem en streng systematisk Fremstilling og de regulære, andægtige Betragtninger; den sidste vilde i ingen Henseende være hjemme ved Universitetet.« Grunden til at der var opstået vanskeligheder skyldtes efter hans mening »Tidsaanden« og de særlige vanskeligheder, der var forbundet med at studere etik. Den personlige tillidskrise, der herskede mellem ham og flertallet af de studerende, stammede helt tilbage fra den tid, hvor han blev ansat ved universitetet. Dengang havde han ikke haft den ringeste »Anelse om den Modstand, der allerede forud var beredet imod mig«, men han havde troet at den for en stor del var overvunden efter nogle års forløb. Bornemann understregede, at der var mange studenter, der i årenes løb havde

[36] Jfr. Bornemanns notat på studenternes skriftlige anmodning om foretræde hos Bornemann, dat. 15. dec. 1865. (Journalsag I 951).

[37] Jfr. note 35.

studeret hos ham, som havde fået særdeles stort udbytte af hans forelæsninger. Med en tydelig adresse til Theologisk Samfunds aktivitet både i dette og andre tilfælde beklagede han sig over den opposition, der dér blev skabt mod fakultetet. Han havde desuden fået underretning om, at der yderligere havde udbredt sig en betydelig modvilje imod ham, fordi han havde været medindbyder til 11-juniadressen [38]. Bornemanns egen vurdering af situationen var derfor, at der bag studenternes optræden lå en forudlagt plan, der havde til formål at fjerne ham fra universitetet. Han var derfor overbevist om, »at en forud anlagt Plan fra Begyndelsen af er fulgt, at Noget der ligner Sammenrottelse, har fundet Sted«. Til slut oplyser han, at han siden august havde været angrebet af en nervøs lidelse af en så alvorlig karakter, at hans nærmeste ved semestrets begyndelse havde opfordret ham til at bede om sygeorlov. Dette havde han dog afslået »paa Grund af den Modstand, jeg var underkastet«. Hans endelige konklusion går, som vi tidligere har set, på det helt principielle: Studenter er ikke Professorens Dommere. Deres Optræden som saadanne i dette Tilfælde er en aabenbar og forarvelig Excurs. Jeg føler mig ikke uskikket til at være Professor; jeg har ikke følt mig mine Colleger uværdig, jeg ved, at jeg har haft Indflydelse iblandt dem. Jeg nedlægger sagen i Min. Haand«[39].

Den 19. december holdtes der påny møde på Borchs Kollegium. Der blev aflagt beretning om overrækkelse af adressen til Bornemann og drøftet eventuelle videre skridt, hvis Bornemann ikke svarede. Man blev enig om, at en eventuel henvendelse til ministeriet ikke skulle gå på et ønske om direkte at få ham fjernet, men blot en henstilling om at der blev gjort noget ved sagen. Dog skulle man vedlægge adressen til Bornemann i kopi. De samme fem, som havde udfærdiget og overrakt adressen til Bornemann fik bemyndigelse til, såfremt Bornemann ikke svarede tilfredsstillende inden for de kommende 3-4 uger, at sende denne anmodning om hjælp til ministeriet.

Studereraktionen havde været kritiseret lige fra starten. Et mindretal havde modsat sig aktionen uden held. En fra dette mindretal offentliggjorde i begyndelsen af januar 1866 et lille skrift med titlen: »*Forholdet mellem Prof. Bornemann og de theologiske Studerende undersøgt og belyst af Philaleth.*« Pseudonymet dækkede over stud.

[38] 11. juni-adressen opfordrede kongen til at opgive kravet om en personalunion med hele Slesvig-Holsten. Fædrelandet 1863 (Nr. 133) 11. juni.

[39] Journalsag I 951.

theol. Theodor G. Ruschke[40]. Hans hensigt med at udgive skriftet var ønsket om »at belyse det sande Forhold noget nærmere og vurdere de følgende Skridt.« Han fandt at studenternes »Ramaskrig« var overdrevent og uden hold i de virkelige forhold. Han havde ikke selv fulgt Bornemanns forelæsninger og kunne derfor ikke personligt have noget indtryk af disses værdi. Når flertallet af de teologistuderende påstod, at Bornemanns forelæsninger var uklare og vanskelige at forstå, så var dette en endnu ikke bevist påstand. Men selv om det skulle vise sig at være sandt, så berettigede det ingenlunde studenterne til at træde op mod en lærer på den måde, som tilfældet havde været. Der var i den givne sag ikke noget rimeligt forhold mellem kvantitet og kvalitet. Angående kvantiteten kunne ca. 80 studenter synes at være mange, men hvis man fratrak de studenter, der »ansee den theorethiske Uddannelse ved Universitetet for et nødvendigt Onde, der fører til et forønsket Maal« og dem, der »komme til Forelæsningen med den forudfattede, ham udefra bibragte Anskuelse, at det ikke *kan* forstaaes« og endelig dem, »der er uden Sands og Interesse for Videnskab og Videnskabelighed, eller uden videnskabelig Energi og Udholdenhed strax opgive Forsøget paa at gennemtrænge en kjedelig og uforstaaelig Skål for at naae den videnskabelige Kjerne«, så ville klagernes antal reduceres betydeligt. Uden egentlig at kunne fælde dom i spørgsmålet om uforståelighed eller ej, så ville Ruschke – og det var hans egentlige anliggende – påpege det uretfærdige, det umoralske og det ulogiske i den valgte fremgangsmåde. Det var uretfærdigt, at netop Bornemann skulle hænges ud, som om det alene var ham, der var skyld i de elendige forhold ved universitetet. Studenternes handle måde var også umoralsk, fordi de havde lagt, »en saa mangelfuld logisk og juridisk Ret til Grund for en Opførsel, der saa skaanselsløst dybt krænker Prof. B., truer med at berøve ham hans Livsstilling og virker nedbrydende paa enhver Pietetsfølelse hos den studerende Ungdom.«

Mens størstedelen af skriftet behandler sagen, som om det var en strid mellem nogle studenter og én professor, så får det hele i et senere tilføjet »Efterskrift« en helt anden drejning. Han refererer her til »omløbende Rygter«, der »lader formode, at der er Grund for hele denne Agitation mod Prof. B. ligger dybere og skjulte Bevæggrunde hos Mænd, som arbejde hen til et bestemt Maal, hvilket dette

[40] H. Ehrencrone-Müller: Anonym- og Pseudonym-Lexicon. Kbh. 1940 (s. 338).

nu end er; at de Studerende, som ere trådte handlende op i denne Sag, tildeels have været meer eller mindre utilregnelige Redskaber i Andres Hænder. I hvert Tilfælde maa det forbavse Enhver, at der fra Mænd ved Universitetet gives Veiledning til paa den sikreste og correcteste Maade at ryde en af deres Colleger af Veien!!« Da han i denne forbindelse bekymrede sig om »vore Theologers Christendom«, må meningen være; om en eller flere af Bornemanns kollegaer kunne tænkes at stå bag aktionen eller måske blot har understøttet og anbefalet den? Dette spørgsmål vender jeg tilbage til.

At Ruschke i andre af de i skriftet omhandlede forhold ikke har stået alene med sin opfattelse blandt de studerende, har vi kendskab til fra en anden student, Martin Schneekloth, der i et dagbogsnotat om mødet på Borch den 8. december også fandt, at det var uretfærdigt overfor Bornemann[41]. Da man på mødet den 19. december havde besluttet at »ændre taktik«, blev den eventuelle klage til ministeriet yderligere understøttet af 30 studerende[42]. Da man derfor midt i januar besluttede at sende adressen til ministeriet var denne understøttet af ialt 113 studerende (25 kandidater og 88 studenter).

Den 28. december sendte kultusminister Rosenørn Teilmann[43] Bornemanns redegørelse og studenternes adresse til de øvrige fakultetsmedlemmer og forlangte en erklæring om sagen[44].

På et møde den 1. januar drøftede de fire kollegaer sagen på baggrund af hvilken dekanen, H. N. Clausen, udfærdigede et udkast, der med enkelte ændringer blev godtaget af de andre. Den 15. januar sendtes en fælles indstilling til ministeriet[45].

Denne gang optrådte kollegaerne ikke med den fasthed, Bornemann tidligere havde fordret og opnået. Heller ikke denne gang ville de indlade sig på, at fælde nogen dom over Bornemanns forelæsninger,

[41] »De faae Tilløb, der gjordes til at faae hele Facultetet med ind i Sagen til almindelig Udrensning, bleve med hastig Skræk tilbageviste af Dirigent Tobiesen; men fordi man ikke vil dette, bliver der bestandig en stor Uretfærdighed i Bornemanns Afsættelse.« Jfr. note 35.

[42] »Tillægslisten« indledes med flg.: »Undertegnede, som af forskjellige Hensyn ikke have troet at kunne underskrive omstaaende Adresse til Hr. Professor Bornemann, eller ligefrem vare forhindrede deri, erklære os herved enige i, at Sagen bringes for Ministeriet«. (Journalsag I 951).

[43] Christian Peder Theodor Rosenørn-Teilmann (1817–79). Kultusminister 6. nov. 1865–4. sep. 1867.

[44] Dekanatspapirer 1965/66.

[45] Carl Emil Scharlings dagbøger, den 2., 3., 4., 5., 9., 10. og 12. januar 1866.

for det havde de – »ligesaa lidt som enhver Anden udenfor Tilhørernes Kreds« – nogen mulighed for. De kunne ikke gøre rede for, hvorfor tingene var gået skævt i forholdet mellem Bornemann og studenterne. Da han i sin tid blev ansat, blev han rigtignok mødt med en betydelig modstand fra studenterne, men det måtte enhver nyansat universitetslærer være indstillet på og normalt løstes sådanne problemer i løbet af kort tid. De havde da heller ikke dengang været i tvivl om, »at det jo maatte lykkes den almindelige anerkendte Forening af Kundskab og Skarpsindighed hos vor Collega at gjøre sig gjældende hos de Studerende«. Det teologiske fakultet stod for tiden overfor store vanskeligheder: »Det religiøse og kirkelige Liv er, som Følge af Religionsfriheds-Principets Indtrædelse i Virkeligheden – i stærk, ofte regelløs Bevægelse«, hvorfor kravet til en virkelig videnskabelig uddannelse af den kommende præstestand var så nødvendig, da præsterne ellers ville stå værgeløse overfor »bibelfaste Lægprædikanter« og »kirkestormende Angreb«. Derfor mente »Flertallet af os« (ikke Hammerich), at det var til stor skade for undervisningen, at »den Stemning imod et strengere videnskabeligt Studium og særlig imod Universitetets Ledning af samme, som udgår fra den grundtvigske Indflydelse paa et ikke ubetydeligt Antal af vore theologiske Studerende« var til stor skade. Således kunne de erklære sig enig med Bornemann, når han påpegede de særlige vanskelige forhold, hvorunder især lærerne i de systematiske fag måtte arbejde under. »En snes Aar tilbage i Tiden skyede de unge Theologer ikke det Arbejde, der var forbundet med at sætte sig ind i den »speculative Theologis« System, de syntes endog at finde Behag i at tilegne sig dens kunstige Terminologi som ikke var let at haandtere.« Erklæringen endte med at beklage den opståede situation, men de kunne heller ikke gøre andet end at overlade sagen til ministeriet[46].

Få dage før de fire professorer blev enige om den endelige formulering af denne erklæring til ministeriet modtog kulturminister Rosenørn Teilmann studenternes nye andragende, der, som sagt, »kun« indeholdt en »Bøn om, at dette (ministeriet) vil gjøre, hvad der staaer i dets Magt for at afhjælpe vore Klager.« Den »ændrede taktik« medførte også en nærmere præcision af hvori utilfredsheden bestod. Ud over Bornemanns forelæsningers mangler m.h.t. »Tankegangens Klarhed, Udtrykkets Tydelighed og Forstaaelighed« anførte de også »at Hr. Prof. Bornemann som Examinator ingenlunde fyldest-

[46] Dat. 15. januar 1866 (Journalsag I 951).

gjør de Fordringer, som betinge en rigtig Dom over Examinandernes Kundskaber«[47].

Ministeren lod straks dette andragende sende til fakultetet og bad om, at det ville fremkomme med konkrete forslag til en forandring, så studenternes »formodentlig berettigede Klager over Professor Bornemann« kunne afhjælpes!![48]

I den første erklæring, som ministeriet altså ikke havde modtaget før ønsket om konkrete forslag blev afkrævet, havde fakultetets holdning stort set været afvisende overfor sagen og dermed kun en ringe støtte for Bornemann. Da de nu skulle til at forhandle om indholdet i den ny erklæring, blev de ligesom tvunget til at gå ind på ministerens vurdering af sagen: at klagen var »berettiget«.

Den næste erklæring var derfor også vanskeligere at behandle og blev derfor også afgivet »forudsat at der findes tilstrækkelig Grund til at komme de Studerendes Andragende imøde«. *H. N. Clausen* forfattede et udkast til en indstilling, der gik ud på – efter at have afvist en evt. tanke om at nogle af de andre professorer kunne påtage sig at holde forelæsninger over etikken – at man skulle forsøge at finde frem til yngre kræfter, der på privat basis skulle påtage sig disse forelæsninger, således at der indtil videre ikke blev tale om nogen nyansættelse. *C. E. Scharling* foreslog i forlængelse heraf, at man kunne indføje »en Henvisning til, at en Privatdocent (nemlig sønnen Henrik) i dette Semester har anmeldt Forelæsninger« over etikken, hvorved studenternes ønske om en anden forelæser allerede var imødekommet. *Hermansen* afviste Scharlings forslag. »Jeg frygter saaledes for, at den foreslaaede Vei let kunne faae Udseende af et Forsøg paa at undgaae Concurrence, for, naar Tiden er forhaanden at faae en bestemt Privatdocent fastansat, især da den paagældende Privatdocent er en Søn af en af vore Colleger.« *Hermansen* så derfor hellere, at man anmodede om oprettelse af en ekstraordinær docentsstilling, der skulle besættes efter forudgående konkurrence. Dette forslag trak han dog selv senere tilbage, »da man vel kan antage, at Rigsdagen ikke gaaer ind paa et saadant Forslag, medens dog Forhandlingerne derom med stor Sandsynlighed ville fremkalde Yttringer, der kunne blive meget krænkende for Prof. Bornemann, ja maaskee ogsaa mindre behagelige for Universitetet: saa er jeg dog kommen tilbage til Decani Forslag, som det, der maa ansees for det tilraadeligste.« Her-

[47] Dat. 13. januar 1866 (Journalsag I 951).

[48] Dat. 15. januar 1866 (Dekanatspapirer 1865/66).

mansen tilføjede desuden, at ministeriet, efter hans mening, ikke kunne tillade sig at afskedige Bornemann, sålænge »Klagen over Uforstaaelighed ikke bestemtere kan bevises som berettiget«. Da der derfor var udsigt til, »at den nærværende uhyggelige Tilstand fortsætter,« mente han, at fakultetet måske skulle give ministeriet et vink i retning af at give Bornemann en frist indenfor hvilken han skulle udgive sine etiske forelæsninger, så man kunne undersøge påstanden om uforståelighed. Man kunne også tænke sig, at ministeriet ville pålægge Bornemann »den forpligtelse at efterkomme Ønsket om Dictat.« Alle disse forslag afviste *Hammerich* som uantagelige for Bornemann. Derimod var han mere stemt for, at man ansøgte om »en midlertidig hjælp« – honoreret eller uhonoreret – tilvejebragt efter forudgående konkurrence. På et efterfølgende møde enedes man om at foreslå, at der blev tilvejebragt »en midlertidig Hjælp ved nye Kræfter« i lighed med den fremgangsmåde, der blev anvendt i 1850, da licentiat (senere professor) Hagen fik tilladelse til at holde forelæsninger ved universitetet. Forud for en eventuel ansættelse burde gå en konkurrence[49]. Fakultetets indstilling gik – efter ministeriets forlangende – via konsistorium, der helt støttede fakultetet[50]. Den 3. marts erklærede ministeriet sig indforstået med det fremsatte forslag og bad om forslag til sagens praktiske iværksættelse. På dette tidspunkt blev Bornemann draget ind i forhandlingerne. Den indstilling fakultetet nu skulle til at udfærdige resulterede i en bitter strid mellem Bornemann på den ene side og forskellige af kollegaerne på den anden side. Striden kom især til at dreje sig om, hvorvidt den nye docent skulle være med ved eksaminationen i etik, hvilket Bornemann skarpt modsatte sig. »En saadan Situation vilde være uværdig for de Enkelte som for Facultetet, og for mit eget Vedkommende tillader jeg mig at erklære, at, hvis man i Alt vilde give de Studerende Medhold imod mig uagtet, mildest talt, deres Klage er fremkommet paa den anstødeligste Maade, saaledes at man endogsaa vilde belønne dem med at tilfredsstille deres Ønsker udover hvad de vedkjende sig at begjære, – vilde jeg ansee det for behageligere for mig, om Regjeringen havde bevirket min Afsked.«[51] Spørgsmålet om eksamination blev herefter udskudt.

Den løsning på problemet, som man nu i fællesskab var blevet enig

[49] Fakultetets forhandlingsnotater, dat. 26.–28. januar 1866 (Dekanatspapirer 1865/66). Fakultetets indstilling, dat. 31. jan. 1866. (Journalsag I 951).

[50] Konsistoriums skrivelse er dat. 16. feb. 1866 (Journalsag I 951).

[51] Dat. 6. april 1866 (Journalsag I 951).

om, blev, som frygtet, mødt med en kritik, der flere gange fik en meget personlig karakter.

Den 15. maj 1866 blev sagen taget op i *Fædrelandet*. Det noterede med tilfredshed, at man ville besætte stillingen ved en konkurrence. Derimod mente *Fædrelandet* ikke, at der var nogen rimelig baggrund for at stillingen var blevet bevilget. »Dersom Prof. Bornemann nu ikke har Forstand nok, vi ville ikke sige til selv at erkjende sin Uskikkethed som academisk Lærer, men blot til at indsee, at det er nødvendigt at trække sig tilbage, naar de Studerende nu engang ikke paaskjønne hans Lærdom, og denne altsaa ikke kommer Universitetet til Gavn – saa synes det at maatte være Consistoriums og Kirke- og Undervisningsministeriets Sag, at gjøre ham opmærksom paa, at der under de givne Omstændigheder ikke er Andet for ham at gjøre, end at søge sin Afsked, og ifald han skulde drive sin Selvkuffelse saa vidt at negte dette, da at give ham den. Men for at undgaae denne Ubehagelighed, lader man Hr. Bornemann sidde som lærer for tomme Bænke, lader ham beholde Gage og Stilling uden at gjøre for to Skilling Nytte, og bebyrder hellere Universitetets »Budget« med en ny Post.«

Konkurrencen om »den midlertidige Docentstilling« blev afholdt i november 1866, hvortil ikke mindre en syv kandidater meldte sig. Den egentlige spænding knyttede sig til spørgsmålet, om det blev Henrik Scharling eller Thomas Skat Rørdam, der blev foretrukket. Med en bedømmelseskomite, bestående af Martensen, Blædel, Fog, Hammerich, Bornemann, Clausen og Hermansen, havde Rørdam ikke mange chancer. Den 5. jan. 1867 blev Henrik Scharling udnævnt. Først herefter blev spørgsmålet om docentens eventuelle deltagelse ved eksamen taget op igen. Den 19. januar s.a. meddelte ministeriet, at Scharling var forpligtet til at deltage i afholdelsen af den teologiske embedseksamen efter fakultetets nærmere bestemmelser[52].

Hermed var situationen imidlertid ikke endelig afklaret. Den kritik, som *Fædrelandet* i maj 1866 havde givet udtryk for, blev taget op af Chresten Berg[53] i Folketinget den 16. februar 1867 under behandlingen af finansloven for 1867/68. Efter hans mening burde ministeren enten have afskediget Bornemann eller ladet ham selv betale for den hjælp, han tilsyneladende havde behov for. Men i stedet havde ministeren oprettet en ny stilling, der skulle honoreres fra »Universite-

[52] Dekanatspapirer 1866/67.

[53] Chresten Berg (1829–1891). Medlem af folketinget fra 1865.

tets Konto til videnskabelige Formaals Fremme«. Ved at anvende denne konto havde ministeren misbrugt sine beføjelser, fordi denne konto var bestemt til andre formål end ansættelse af en hjælpelærer. Derfor foreslog han, at det beløb, der var tilbage før lønnen til Henrik Scharling var blevet bevilget, blev fratrukket bevillingen, hvorved ansættelsen af Henrik Scharling ville blive udelukket. Bergs forslag blev vedtaget med 51 stemmer imod 30. Ved finanslovens tredie behandling søgte man at få omstødt ændringsforslaget, men også denne gang var der flertal bag Berg. Inden sagen kom til landstinget fandt man i ministeriet ud af, at lønningsloven for universitetet kunne tolkes på en måde så den kunne komme i anvendelse til Henrik Scharling, hvis folketingets beslutning kom til at stå ved magt. I landstinget blev »universitetets Konto til videnskabelige Formaals Fremme« ført tilbage til sin oprindelige størrelse, og da ministeren i folketinget ved finanslovens »eneste Behandling« gjorde opmærksom på, at Henrik Scharling under alle omstændigheder ville få sin løn udbetalt, erkendte Berg, at han ikke kunne omstøde beslutningen, men gjorde opmærksom på, at han egentlig også havde anset sagen for at være af principiel karakter, og at han ved at fremsætte lovforlaget blot havde villet forhindre kultusministeren i at anvende den givne konto til andre formål, end dem der var indeholdt i lovens bestemmelser. Da han genfremsatte forslaget, var flertallet imod[54].

Først på dette tidspunkt blev der ro omkring Bornemanns person. Etikken blev nu dubleret med Henrik Scharlings forelæsninger, og Bornemann blev ikke siden årsskiftet 1865/66 angrebet af studenterne. Da de tre år, i hvilke Henrik Scharling var blevet ansat som docent, var ved at udløbe, søgte han, støttet af fakultetet, om forlængelse af ansættelsen. Ministeriet indvilgede i at forlænge ansættelsen også for det akademiske år 1869/70 og dermed var Henrik Scharlings fortsatte virke midlertidigt sikret[55].

Kort før julen 1869 meddelte Bornemann sine kollegaer, at han havde indsendt sin ansøgning om afsked. Til Carl Emil Scharling sagde han, at grunden var de få tilhørere, han havde haft i de seneste semestre[56], og i afskedsansøgningen skrev han, at »Frugten af mit Arbejde« var for ringe, samt at helbredet svigtede[57]. Bornemann

[54] Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folketinget. Ordentlig Samling 1866-67. Sp. 3271-3281, 5899-5906 og 7464-7476. Tillæg B. sp. 387 og 1130.

[55] Journalsag N 920 (1870).

[56] C. E. Scharlings dagbog, d. 19. dec. 1869.

[57] Afskedsansøgningen er dat. 18. dec. 1870. (Journalsag N 920 (1870)).

har sikkert også frygtet en fornyet kritik i presse og folketing, når det blev kendt, at Henrik Scharlings ansættelse blev forlænget, mens han selv læste for næsten tomme bænke.

Bornemann fik den ønskede afsked. Man kunne måske have forventet, at han på den ene eller anden måde ville benytte sit otium til at manifestere sig som videnskabsmand, men det blev kun til enkelte lejlighedsartikler, der alle er skrevet til forsvar for den spekulative teologi. Nogen almen anerkendelse som teolog opnåede han aldrig[58]. Han døde i maj 1890.

Den her skildrede episode i det teologiske fakultets historie skal naturligvis ses i en større sammenhæng end det måske umiddelbart fremgår af det ovenstående. »Kampen mod fakultetet« blev i disse år ført med alle tænkelige midler. Oprettelsen af den ekstraordinære docentstilling, der senere førte til Bornemanns afsked, var en af de meget få sejre, der tilfaldt den yngre generation af kritikere. »Sejren« blev imidlertid – set fra et grundtvigiansk synspunkt – noget begrænset, da den ny stilling blev besat med Henrik Scharling og ikke Skat Rørdam. Dette kan, som Otto Møller udtrykker det, ses, som den »straf«, der blev studenterne til del, fordi de fældede en »uretfærdig« dom over Bornemann[59].

Hvorfor lykkedes aktionen mod Bornemann? At Bornemann virkelig har været meget ringe som underviser og eksaminator, finder jeg ingen grund til at betvivle, men dette alene behøvede ikke at føre til hans fald. Der er andre og vigtigere grunde hertil. Bornemann var selv delvis skyld i, at konfrontationen blev så skarp, som tilfældet blev i 1865. Hans vægring mod at gå ind på nogensomhelst drøftelse af forholdene, såvel med kollegaerne[60] som med studenterne ved blot at afvise kritikken ud fra principielle betragtninger (»Det vilde stride imod det collegiale Forholds Natur, om Studenter skulde kunne hen-

[58] Artiklerne er flg.: 1) Videnskabernes Eenhed og Professor Steens Broderskab. Theologisk Tidsskrift (udg. af Chr. H. Kalkar) 1876. 2) Om Tonen i Biskop Monrads Skrift: Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik, i politiske Breve. Nr. 14–18. Dagbladet 7. nov. 1878 (Nr. 259). 3) Om D. G. Monrads Oeconomiske Lov. 1879. 4) Det tredie Bud. Theologisk Tidsskrift (udg. af H. V. Styhr) 1885.

[59] »... og Enden blev jo ogsaa, at Bornemann maatte vige. Men det var vist alligevel en Uret, der skete, og det, der naaedes herved, var jo, at man fik Hr. Scharling, hvad vel nok kunde kaldes en slags Straf for adskillige.« (Erindringer, Ny kgl. Saml. 3308 4°).

[60] At kollegaerne tidligere havde forsøgt at rådgive Bornemann fremgår af de interne forhandlingspapirer i jan. 1866.

vende sig til et Facultet med Klager over en Professors Forelæsning . . .« – »Studenter er ikke Professorernes Dommere.«) låste situationen fast og bragte derved studenter, kollegaer og ministre i en yderst pinlig situation, der først fik sin endelige afslutning, da han selv – efter næsten 15 års ubehageligheder – indså, at slaget var tabt.

Der er her også grund til at tage stilling til »rygtet« om Prof. B. skulde være Offer for en skammelig Cabbale«, om Bornemanns kollegaer, skulle have givet studenterne »Veiledning til paa den sikreste og correcteste Maade at rydde en af deres Colleger af Veien.«? Forholdet mellem Bornemann og de andre professorer var meget reserveret. Han synes ikke at have plejet privat omgang med nogen af dem. På det fakultetspolitiske plan stod han H. N. Clausen og C. E. Scharling nærmest, selv om de teologisk stod hinanden fjernt. Under de interne forhandlinger i fakultetet var meningsbrydningerne mellem Hammerich og Bornemann ofte skarpe, men i 1866 var Hammerich meget ivrig for at forsvare Bornemanns sag overfor Hermansens noget bestemtere holdning. Forholdet mellem Hermansen og Bornemann havde hele tiden været meget køligt. »Han talte ilde baade om den ene og den anden af sine Collegaer, . . . Der var noget af en Sladrehank ved Hermansen«, skriver Otto Møller i sine erindringer. Hermansen forstod tilsyneladende studenternes vanskelige situation i forholdet til Bornemann. Otto Møller omtaler således også, at Hermansen, dagen før han skulle til eksamen, »beklagede, at jeg skulde begynde med Bornemann«, og P. J. Pedersen omtaler i sine erindringer, at Hermansen hjalp ham, da han på egen hånd ville læse etikken op. Disse sene beretninger bekræftes af den kritiske holdning, Hermansen gav udtryk for under forhandlingerne i fakultetet i januar 1866. Selv om det er klart, at Bornemanns forhold til sine kollegaer var alt andet end hjerteligt, så er der dog ikke grundlag for at bekræfte det omtalte rygte, men det forklarer måske, at rygtet kunne opstå. Hvis en eller flere af fakultetsmedlemmerne skulle have stået bag eller blot opmuntret til studenteraktionen i efteråret 1865, er det nødvendigt at finde et bestemtere motiv. Et sådant kan jeg kun finde hos C. E. Scharling, der i tilfælde af Bornemanns afsked, kunne håbe på en plads til sønnen i fakultetet. Men at dette skulle være tilfældet, finder jeg heller ikke grundlag for. Scharlings dagbogsnotater omkring årsskiftet 1865/66 taler sit tydelige sprog om en kollega, der var dybt rystet over studenternes optræden.

Hvorfor optrådte de fire kollegaer ikke med den samme afvisende fasthed som tidligere? Svaret herpå skal søges på det fakultetspoliti-

ske plan. I erklæringen den 15. januar gjorde de ministeriet opmærksom på de mange og betydelige problemer, der herskede i fakultetet. Professorernes fremskredne alder (den yngste var 52 og den ældste 72) estimerede til, at der blev knyttet »yngre Kræfter« til fakultetet. »Den grundtvigske Indflydelse« på et stort antal studenter havde resulteret i en modstand mod »et strengere videnskabeligt Studium og særlig imod Universitetets Ledning af samme«. Især dette sidste, hvormed der sigtes til ønsket om oprettelse af en eksamenskommission, blev af flertallet blandt professorerne anset for at være et spørgsmål om fakultetets fremtidige eksistens. Dette problem var i begyndelsen af 1866 endnu et uafklaret spørgsmål. Siden vedtagelsen af finansloven 1863/64 havde der stået 3000 Rd. til rådighed for ministeriet til indførelse af disse, og selv om de mere konservative kultusministre, der kom til efter krigen, havde givet udtryk for, at de ikke ville gennemtvinge disse imod universitetets vilje, så kunne man udmærket tænke sig, at sagen ville få ny vind i sejlene, hvis det ny studenterandragende blev afvist uden ændringer af nogen art. I denne situation kunne fakultetet ikke optræde med samme afvisende holdning.

Nu kan man naturligvis altid sige, at tragedien kunne være undgået, hvis Bornemann ikke var blevet ansat i 1854. Sådanne betragtninger er normalt altid irrelevante, men jeg finder alligevel, at der er grund til at betragte begivenhederne i 1854 lidt nærmere. Da fakultetet dengang overlod valget mellem P. C. Kierkegaard og Bornemann til premier- og kultusminister A. S. Ørsted, mener jeg, at der i realiteten var tale om en taktisk manøvre fra fakultetets side. Ørsteds (og Martensens) interesse i at den spekulative teologi stadig ville være repræsenteret ved fakultetet, sammenholdt med deres nok så kendte modvilje til P. C. Kierkegaard, kan ikke have efterladt nogen tvivl hos fakultetsmedlemmerne om valgets udfald. Ved at vælge denne manøvre opnåede de delvis frisag i en senere studenteranklage for nepotisme.

Sådan gik det til, at Bornemann blev sat til at føre arven fra Martensen videre, men det skete på et tidspunkt, hvor en stadig mindre kreds anså den spekulative teologi for at være i stand til at tilfredsstille de krav, tiden stillede til teologien.

Opgøret med Bornemann var også et opgør med en teologisk retning, og miseren bestod i, at Bornemann – uden at være udrustet dertil – blev sat til at forsvare et standpunkt, der af flertallet blev anset for uholdbart. Derfor bliver der noget uretfærdigt og tragisk over Bornemanns skæbne.